

Cuprins

Mulțumiri	13
Diseminarea rezultatelor cercetării	15

Introducere

<i>Weltbild</i> , unu și multiplu.....	19
Obiectivele și ipotezele cercetării.....	22
Justificare, originalitate, relevanță.....	24
Imaginea inversată a mitului lui Orfeu și Euridice.....	24
Perspectiva schimbării instituționale.....	29
Perspectiva dramaturgică (re)definită în raport cu inegalitățile de status și de putere	34
Metodologie. Profilul prosopografic al beneficiarilor măsurilor de liberare înainte de termen.....	36
Structura și limitele cercetării.....	43

Capitolul I

De la supliciu la reintegrare: aplicarea pedepselor asupra trupurilor și sufletelor persoanelor condamnate

1.1. Perspective de problematizare asupra evoluției raportului infrațiune – pedeapsă - iertare în cadrul societăților democratice.....	45
1.2. Rețea conceptuală: limite și evoluții	46
1.3. De la nomos la devianță: consens și anomie	48
1.4. Sufletul condamnatului în cadrul justiției penale. Interpretări conceptuale ale raportului pedeapsă - iertare – reintegrare	58
1.5. Penitenciarul - „mașină de transformat spiritul”: de la izolare la reintegrare	68
1.6. (Re)definirea pedepsei. Protecția publică și evaluarea riscului	76
1.6.1. Liberarea condiționată	80
1.6.2. Probațiunea și medierea	82
1.7. Suprapopularea penitenciarelor. Tratamente inumane sau degradante aplicate persoanelor private de libertate	86
1.8. Amnistia și grațierea. Dimensiunile măsurilor de clemență în raport cu toleranța socială	90
1.8.1. Instituția Amnistiei.....	96
1.8.2. Instituția Grațierii individuale.....	97
1.8.3. Instituția Grațierii colective.....	100
1.9. Recidiva și reintegrarea.....	101
1.10. <i>Ad finem</i> , tendințe și provocări privind respectarea demnității persoanei condamnate.....	105

Capitolul II

Instituția carcerală în România postcomunistă. Adaptarea legislației și practicii penale la recomandările internaționale în materie.

2.1. Penitenciarul, acvariu și grădina zoologică: perspective de problematizare asupra standardelor minime de privare de libertate.....	107
--	-----

2.2. Suprapopularea penitenciarelor în România în perioada 1990-2017	112
2.3. Definirea condițiilor necorespunzătoare de detenție în jurisprudența C.E.D.O.: Sancțiuni împotriva României.	1 19
2.4. Traectorii de reformare ale instituției carcerale în spațiul românesc: <i>de la represiune la reeducare?</i>	136
2.4.1. Reforma politicilor penale în România postcomunistă: definirea și operaționalizarea condițiilor minime de detenție	138
2.4.2. Probațiunea și medierea: instituții care au urmărit degrevarea sistemului penitenciar	156
2.5. Traume psihice, statusuri sociale și raporturi de putere specifice privării de libertate.....	159
2.6. <i>Bene diagnoscitur, bene curatur</i> : de la reglementarea condițiilor de detenție la (re)educare persoanelor condamnate în afara unităților de detenție	169

Capitolul III

Quo Vadis, souverain?

Când și în ce condiții privarea de libertate nu mai este necesară?

3.1. Liberarea înainte de termen: poziționări, mize și provocări	171
3.2. A pedepsi și a (e)libera. Personalizarea raporturilor penale.....	181
3.3. Perspective de analiză instituțională a măsurilor de clemență în peisajul românesc	196
3.3.1. Evoluția cadrului normativ în România postcomunistă privind definirea măsurilor de clemență	208
3.3.2. Instituționalizarea Grațierii individuale	217
3.3.3. Dezinstituționalizarea Grațierii individuale.....	221
3.3.4. Reinstituționalizarea Grațierii individuale prin redefinirea cadrului normativ.....	227
3.3.5. Grațierea colectivă: traiectorii secvențiale ale instituționalizării, dezinstituționalizării și reinstituționalizării	234
3.3.6. Analiză în orizont comparativ a proiectelor legislative privind acordarea grațierii colective	243
3.3.7. Traectorii de evoluție ale Grațierii individuale și ale Grațierii colective în peisajul românesc postcomunist	265
3.4. <i>Nothing works?</i> Limitele instituirii măsurilor alternative la privarea de libertate.....	267
3.4.1. Instituția complementară a liberării condiționate	272
3.4.2. Acordarea liberării condiționate: reducerea pedepselor pentru jumătate din persoanele condamnate.....	281
3.5. <i>Ad finem</i> , decadența liberării înainte de termen	288

Capitolul IV

Condamnați liberați înainte de termen: Profilurile socio-juridice ale persoanelor care au beneficiat de reducerea pedepsei

4.1. În căutarea unui profil socio-juridic al beneficiarilor. Aspecte metodologice.....	292
4.2. Profilurile beneficiarilor grațierilor individuale	301
4.3. Profilurile beneficiarilor grațierilor colective	314
4.4. Un alt fel de profil al beneficiarilor liberărilor condiționate.....	324

4.5. Post-liberare înainte de termen. Reprezentarea celor doi „versanți” ai (re)integrării în integrum	333
4.6. Profilul alternativ al persoanelor condamnate, liberate înainte de termen. Vocația (re)integrării sociale	338
4.7. Reprezentarea raportului penal: persoana liberată înainte de termen, partea vătămată și societatea în ansamblul său	343
Capitolul V	
Interior Exterior: Reflecții și reprezentări asupra universului carceral	
5.1. Tragicul cotidian: dramaturgia și mistica imaginarului carceral	348
5.2. Dualitatea dramaturg – spectator, marcă specifică narațiunii scenice	355
5.3. Reprezentările celui-care-privește-dinspre-exterior-spre-interior	362
5.4. Reprezentările celor-care-privesc-dinspre-interior-spre-exterior	376
5.5. Reprezentările celor-care-privesc-dinspre-interior-spre-interior	384
5.6. Reprezentările celor-care-privesc-dinspre-exterior-spre-exterior	390
5.7. Propuneri și exemple de bune practici aplicate etapelor procesual penale	400
5.8. Superior Inferior	413
Concluzii	
Instituționalizare Dezinstituționalizare Reinstituționalizare. Acțiunea factorilor exogeni asupra liberării înainte de termen	415
De la secvențialitatea politicilor de reformă penală la o abordare de ansamblu	419
(Re)integrare în integrum, reper și măsură în procesul de individualizare a pedepsei	421
(Re)distribuirea resurselor în cadrul fiecărui universul carceral. De la „VIP-uri” la deținuții „anonimi”	423
Nevoia stringentă a (re)descoperirii universului carceral	425
Bibliografie	427
Anexe	469

Introducere

„Ce farmec poate însă avea să cuprinzi cu precizie un fragment atât de mic al naturii și să lași la o parte, timid și descurajat, tot ce este mai fin și mai complex? Merită rezultatul unei îndeletniciri atât de resemnate mândrul nume ‘imagine a lumii’ (Weltbild)?”¹

Weltbild, unu și multiplu

Propunem cititorilor o incursiune pe care o considerăm *eminamente* provocatoare,² asupra unei problematice care necesită o viziune integrală de înțelegere și de aprofundare asupra măsurilor de clemență și de liberare înainte de termen, dispuse de titularii dreptului, în raport cu politicile de reformă penală aplicate simultan cu dinamica nivelului de ocupare și de organizare a mediului carceral. *In extenso*, ne raportăm la înțelegerea și reprezentarea universului carceral din perspectiva simultană a unicității și pluralității acestuia, ca urmare a analizei raportate la dimensiunea orizontală (pe care o definim pornind de la dihotomia și dualitatea interior/exterior, marcată simbolic de zidurile penitenciarului), respectiv la dimensiunea verticală (ilustrată în orizont comparativ, prin evidențierea caracteristicilor specifice fiecărei unități de detenție). *Explicit*, în cadrul acestei cercetări ne focalizăm atenția asupra factorilor care interacționează cu decizia titularului dreptului acordării măsurilor de clemență (grățierea individuală, grățierea colectivă, amnistie) și a măsurilor privind liberarea înainte de termen, în România, în perioada 1990-2020.

Analiza noastră este centrată, simultan, pe cel puțin două sisteme de referință, aparent contrare, a cărei juxtapunere și joncțiune determină reprezentarea

¹ Albert Einstein, *Cum văd eu lumea? O antologie*, selecția textelor de M. Flonta, I. Pârvu, traducere de M. Flonta, I. Pârvu, D. Stoianovici, cu o postfață de M. Flonta, Editura Humanitas, București, 1992, p. 33.

² Prin excelență, prezenta cercetare dispune de o structură diferită privind organizarea și argumentarea ideilor, urmărind în mod voit să situăm cercetarea în mai multe sisteme de referință, îndepărtându-ne de abordările care predomină asupra modului de redactare și structurare a unei lucrări de doctorat în domeniul științelor socio-umane, considerând că opțiunea pentru „drumuri atât de bătătorite” constituie o limită semnificativă asupra rezultatelor cercetării. Am preferat astfel să construim noi sisteme de referințe pentru a testa ipotezele cercetării, demers care l-am considerat util pentru a pune accentul asupra originalității ideilor, argumentelor și strategiilor de organizare a structurii prezentei cercetări. Din acest motiv, pentru înțelegerea perspectivelor prezentate în această lucrare, cititorii trebuie să realizeze efortul suplimentar de a lectura și înțelege analiza noastră prin raportare la diferite sisteme de referință.

unei „imagine a lumii” (Weltbild) complexe, contradictorie, dar în același timp, semnificativă pentru ilustrarea tensiunii dintre unu și multiplu, repere care coexistă, în pofida zidurilor penitenciarului, menite să inducă delimitarea dintre două lumi diferite, dar în același timp, complementare. *Ergo*, cercetarea de față dispune de o gamă diversificată de perspective de lecturare și de înțelegere, cititorii având posibilitatea de a urma una dintre reprezentările persoanelor private de libertate, a personalului de penitenciar, a decidenților politici și a experților din domeniu, la care am adăugat perspectiva observatorului implicat. Intenția noastră este de a confrunta aceste reprezentări, pentru a obține asemenea unui puzzle, o imagine menită să suscite un puternic interes asupra unui subiect pe care îl considerăm în continuare marginal și insuficient explorat.

O imagine în mod intenționat interzisă³ în raport cu doctrina predominantă în gândirea și practica penală, (re)construită ca urmare a mutării și redefinirii centrului de greutate și a sistemului de referință care au reprezentat un puternic impuls de conservare a unor principii care au dobândit o dimensiune axiomatică, înțelese din perspectiva paradoxului socratic fundamentat pe cugetarea că „singurul lucru pe care îl știu este că nu știu nimic”.⁴ Pe deplin conștienți de expunerea la critici determinate de utilizarea și înțelesul atribuit unor principii și concepte specifice dreptului (execuțional) penal, am preferat să ieșim din acest *circulus vitiosus* prin redefinirea fiecărui concept împrumutat din doctrina penală, prin intermediul unor instrumente și modalități proprii de argumentare, exemplificare și ilustrare.

Analiza noastră dobândește un înțeles și un raționament exclusiv în funcție de sensul pe care l-am oferit fiecărui concept, demers pe care l-am considerat necesar pentru a ilustra și interpreta multiplele raportări la universurile carcerale prin intermediul unei viziuni integrate, puternic ancorată deopotrivă în analiza neoinstituțională, precum și în analiza raporturilor de tip social care oferă un sens și o identitate proprie universului cercetat. *Exempli gratia*, precizăm că măsurile de clemență nu au reprezentat, încă de la început, obiectul de analiză al dreptului, fiind mai degrabă, interpretate în cadrul eticii, religiei, sociologiei și al filosofiei, având drept punct comun definirea naturii umane.⁵ Mila și iertarea au prevalat în fața noțiunii de dreptate, atenuând efectul coercitiv al sancțiunilor penale, cu scopul de a oferi o nouă șansă persoanelor condamnate. Nuanțările și interpretările oferite măsurilor de clemență și de liberare condiționată își construiesc întregul orizont pornind de la conștientizarea naturii imperfecte a indivizilor, datorită căreia interacțiunea cu mediul exterior produce în mod inevitabil perturbări cu efect pozitiv sau negativ, întrucât starea anterioară este înlocuită de noi raporturi ale relațiilor dintre individ și mediul exterior. *Conditio sine qua non*, înțelegerea deplină a conturului complex, neregulat, polimorf al

³ Alain Besançon, *Imaginea interzisă. Istoria intelectuală a iconoclasmului: de la Platon la Kandinsky*, traducere din franceză de Mona Antohi, București, Editura Humanitas, 1996.

⁴ A se vedea John M. Cooper (ed.), *Plato, Complete Works*, Indianapolis: Hackett Publishing, 1997.

⁵ Hannah Arendt, *Condiția umană*, traducere de Claudiu Vereș și Gabriel Chindea, Cluj, Editura, Editura Idea Design & Print Casa Cărții de Știință, 2007 [1958], p. 18; Hannah Arendt, *The Human Condition*, Chicago și London, The University of Chicago Press, 1958.

imaginilor și reprezentărilor care (re)construiesc legătura (cu nuanțe aparent intermitente) dintre politicile de reformă penală și natura dinamică a universului carceral (marcat de tensiunea pluralității acestuia, care instituie un decalaj inevitabil între unitățile de detenție), necesită un efort dublu din partea cititorilor, reprezentat de înțelegerea simultană la nivel micro și macro a problematicilor analizate în această lucrare.

Delocalizarea centrului de greutate specific unicității unui singure perspective de decupare și interpretare a problematicii analizate, împreună cu nevoia stringentă a unei noi localizări a unui alt centru de greutate (rezultant al pluralității sistemelor de referință), constituie un element central al modului în care am structurat și construit această lucrare. Am pus accentul asupra abordării complementare, bazată inclusiv pe analiza de tip analitic, care împrumută concepte din geometrie, fizică, psihologie, teologie și filosofie, asupra cărora am delimitat sensul pe care l-am atribuit, pentru a permite o decupare și o reprezentare cât mai fidelă cu putință a universului cercetat.

Grosso modo, dezideratul de a construi un *Weltbild*, fundamentat pe dualitatea dintre unu și multiplu, ne-a determinat să prezentăm, în mod secvențial, argumentarea în raport cu fiecare centru de greutate specific fiecărui sistem de referință analizat, demersul nostru urmărind prezentarea și decodificarea fiecărei componente a imaginii de ansamblu. Argumentația noastră a urmărit, deopotrivă, două opțiuni pe care le-am considerat necesare pentru a surprinde dimensiunea eminamente polemică a problematicii analizate: (1) decuparea și segmentarea problematicii în concepte și reprezentări cu înțeles propriu, dar în același timp dependente de celelalte noțiuni și imagini (principiul independenței și interdependenței centrelor de greutate); (2) definirea fiecărui centru de greutate pornind de la negarea coordonatelor valabile pentru localizarea centrului de greutate analizat anterior, în vederea localizării temporare, demers reluat de fiecare dată, pentru ca în final să identificăm coordonatele rezultate, situate deopotrivă *în* și *între* unu și multiplu.

La finalul demersului nostru, am răsturnat imaginea și reprezentarea asupra *Weltbild* (perspectiva neoinstituțională), explorând sistemul specific de referință caracteristic universurilor carcerale, orizont/spațiu psiho-social prin excelență reprezentat de manifestarea, în mod vizibil, a violenței fizice și simbolice. Imaginea și reprezentarea răsturnată ne ajută să înțelegem și să identificăm nuanțe ale revoluției determinată de teoria relativității (formulată de Albert Einstein),⁶ principiul fundamental pe care l-am urmărit fiind reprezentat de înțelegerea și reprezentarea unor fenomene în raport cu sistemul de referință în care se plasează observatorul.⁷ Inclusiv noțiunile de spațiu și de timp, precum și sensurile atribuite conceptelor de libertate, demnitate, (re)integrare, dobândesc valențe și nuanțe proprii, în funcție de universul psihosocial de referință, în măsura în care zidul închisorii marchează o delimitare între două lumi (cel puțin aparent) diferite,

⁶ A se vedea Albert Einstein, *Relativity: The Special and General Theory*, traducere de Robert W. Lawson, BN Publishing, 2005 [1916].

⁷ *Ibidem*.

proiectând în și dinspre reprezentările, fără a permite recunoașterea și înțelegerea universului psihosocial de către cei aflați de partea cealaltă a zidului. În analiza noastră, explicăm dimensiunea de *lentilă divergentă/ oglindă sferică concavă*, în funcție de nivelul redus de transparență și de deschidere înspre exterior a instituției carcerale.

Obiectivele și ipotezele cercetării

Expressis verbis, obiectivul general pe care îl urmărim prin intermediul acestei cercetări constă în analiza evoluției instituțiilor Grațierii individuale și a Grațierii colective, respectiv a Liberării condiționate, pentru a evalua modul în care se produce instituționalizarea, dezinstituționalizarea, respectiv reinstituționalizarea.⁸ Cu alte cuvinte, analizăm evoluția instituțională a Grațierii individuale, a Grațierii colective și a Liberării condiționate în România, din perspectiva modificărilor (treptate sau bruște) survenite asupra acestor instituții. Obiectivul secundar al cercetării constă în identificarea dinamicii indicelui de ocupare al penitenciarelor din România și a condițiilor din detenție, în raport cu traiectoriile instituționalizării, dezinstituționalizării și reinstituționalizării măsurilor de liberare înainte de termen. Ne propunem să corelăm indicele de ocupare al penitenciarelor și indicele recidivei, în raport cu dinamica acordării grațierilor și liberărilor condiționate, raportându-ne, în același timp, la explorarea universului carceral. Ambele obiective ne ajută să construim și să deconstruim acest *Weltbild*, care ne permite să identificăm, în orizont cronologic și comparativ, politicile secvențiale de reformă penală, adoptate și aplicate în funcție de momentele de escaladare a tensiunilor existente în și în afara universului carceral.

A fortiori, demersul nostru pune la dispoziția cititorului, decidenților și practicienilor din domeniu, măsuri concrete de reformă penală, aplicate pentru fiecare etapă (procesual) penală, propuneri care aparțin persoanelor private de libertate, personalului de penitenciar, decidenților și experților. Principiile după care le-am selectat sunt reprezentate de caracterul inovator și provocator, coerența și aplicabilitatea, fezabilitatea și resursele necesare pentru adoptarea și punerea în practică a acestor măsuri. Cititorii vor putea regăsi în formă integrală, toate propunerile obținute în etapa de realizare a cercetării empirice, pe care le-am inclus într-un volum separat, atașat acestei lucrări. În plus, prezentăm un model propriu de reformă, constituit pe baza observațiilor identificate în fiecare unitate de detenție vizitată.

Pentru realizarea obiectivelor menționate, în cadrul prezentei cercetări, ne vom axa asupra următoarelor întrebări de decupare a cadrului analitic:

- 1) Care sunt traiectoriile de evoluție ale Grațierii individuale, Grațierii colective și Liberării Condiționate în raport cu caracteristicile instituționalizării, dezinstituționalizării și reinstituționalizării?

⁸ Johan P. Olsen, „Change and continuity: an institutional approach to institutions of democratic government”, *European Political Science Review*, Nr. 1, 2009, p. 3-32, apud. Monica Chiffa, „Neoinstituționalism și schimbare instituțională”, *Perspective politice*, mai 2011, pp. 11-12.